
Preguntes i pensament crític

LIEC-UAB

Manuela Gómez. Grup IREF
Innovació i Recerca per a l'Ensenyament de la Filosofia
Gener 2020

En quines circumstàncies plantejar aquestes preguntes pot ser important?

1. Una cosa pot ser real si no es pot veure o tocar?
2. Què tindrem en compte per saber si les orques són mamífers?
3. Hi ha residus més perillosos que d'altres?
4. Com distingim una decisió raonable d'una que no ho és?
5. Té límits la llibertat personal?
6. Quina relació hi ha entre l'espai i el temps?
7. Com podem estar segurs de la veritat d'una afirmació?
8. Com sap una dent quan ha de caure?
9. Pots imaginar una circumstància on l'aigua no apagui el foc?
10. Quan una persona creix, què es manté i què canvia?

Preguntes

- Algunes preguntes són una **demanda d'informació**:
Qui ha dit...? Quan ha passat? Com es diu...? Quants casos tenim...?
- N'hi ha que **no són de fet preguntes**:
Ara tenim tot més clar, oi?
Si volem estalviar aigua, no negaràs que hem de posar límits al consum?
- N'hi ha que ens **fan pensar els processos d'investigació**: Com has arribat a aquesta conclusió? Què necessitem esbrinar per saber...? Què se segueix d'aquesta afirmació? Podem trobar una evidència, un exemple per donar suport a...?
- N'hi ha que **ens fan adonar de problemes subjacents**:
 - Una acció pot ser legal i incorrecta alhora?
 - És bona una relació en la que no puguem ser nosaltres mateixos?

- N'hi ha que **donen per suposades certes afirmacions**, com ara, la pregunta 6. “l'espai i el temps tenen relació”, o la 1. “Per considerar que alguna cosa és real, s'han de complir unes condicions”.
- N'hi ha que ens **permeten ampliar el nostre coneixement**. No pregunten per casos particulars, sinó pel que tenen en comú una diversitat de casos, com ara la preguntes 5, 7 i 10.

La 7 per exemple no pregunta per la llibertat d'aquesta o aquella persona, sinó de qualsevol persona. A més, de la resposta a aquesta pregunta es pot seguir la justificació d'un determinat poder polític i d'unes determinades lleis. Per exemple, la prohibició de l'avortament o de la pena de mort, etc.

- Per tant, hi ha preguntes, la resposta de les quals tenen **conseqüències importants**.

- **N'hi ha que no tenen una resposta única ni última.** La seva resposta pot variar d'un marc de referència a un altre, d'una generació a una altra o a la llum de nous descobriments o circumstàncies. Per exemple, no s'entén de la mateixa manera la relació entre espai i temps en la física newtoniana que en la física quàntica.
- **N'hi ha que plantegen el sentit i la validesa de determinades formes de coneixement:** artístic, ètic, científic, social ...
 - ¿Amb quin criteri podem valorar una obra d'art?
 - ¿Com podem estar segurs de la veritat d'una afirmació?
 - ¿Una acció pot ser legal i incorrecta a l'hora?

Criticisme

A filosofia s'anomena "criticisme" a la teoria del coneixement d'Immanuel Kant (s.XVIII) per considerar-se que aquesta teoria consisteix fonamentalment en una crítica del coneixement o de la facultat de conèixer.

En un sentit més general, es considera el criticisme com l'actitud segons la qual no és possible, ni desitjable, conèixer el món o actuar sobre ell sense un examen previ dels fonaments racionals del coneixement i de l'acció.

Segons Matthew Lipman (1), entesa d'aquesta manera, la filosofia com a activitat intel·lectual és una activitat crítica i, per tant, la història del pensament crític coincidiria amb la història de la filosofia.

Pensadors crítics han estat, a part de Kant, també Sòcrates, Plató, Aristòtil, Descartes, Montaigne, Hume...I molts altres no considerats estrictament filòsofs, com Galileo Galilei o Erasme.

(1) Autor principal de la proposta educativa *Filosofia 3/18*. New Jersey 1923-2010

“El que s’entén per “pensament crític” no és quelcom nou, de la mateixa manera que la ciència experimental no s’originà fa només quatre segles. Els esforços per millorar la qualitat i quantitat de pensament, igual que de coneixement, són tant antics com la història de la humanitat.”

Mathew Lipman

El Lugar del pensameinto en la educación.

p.30

Tanmateix, durant la segona meitat del segle XX, especialment des de finals dels anys setanta i durant la dècada dels vuitanta, trobem una sèrie d'autors, principalment americans i anglesos, que, s'han autodefinit com a defensors d'una reforma educativa que van proposar com a ideal educatiu el desenvolupament del pensament crític a tots els nivells acadèmics.

Van posar al centre “ensenyar a pensar” i no només “ensenyar coneixements”.

Les influències més importants van ser Vygotsky i Bruner, i les paraules màgiques eren "pensar", "destreses cognitives" i "metacognició".

Matthew Lipman se situa cronològicament en aquest moviment.

Pensament crític

Segons Matthew Lipman, el pensament crític és un procés el resultat del qual és el bon judici.

Quan el coneixement i l'experiència no només es poseeixen, sinó que a més són *aplicats a la pràctica*, veiem clars exemples de judicis. Els arquitectes, advocats, i doctors són professionals, la tasca dels quals comporta fer judicis.

Els judicis són determinacions de parla, de pensament, de creació...

Una metàfora “La Maria és una fura”, és un judici; una equació: “ $v=e/t$ ”, és un judici, un aplaudiment, és un judici.

Seran bons judicis si es basen en procediments apropiats.

Pensament crític

Què distingeix un bon judici d'un que no ho sigui?

Els bons judicis tenen tots els elements rellevants en compte, inclosos ells mateixos. Un bon metge no només fa bons diagnòstics dels pacients i prescriu correctament, sinó que també fa bons judicis sobre medicina i sobre la seva pròpia habilitat per a practicar-la.

El pensament crític és un pensament **hàbil, destre** i és un pensament **responsable** que facilita el **bon judici** perquè:

es fonamenta en criteris

és autocorrectiu

és sensible al context

Pensament crític

Es fonamenta en criteris

Quan fem una afirmació o donem una opinió som “vulnerables” a menys que puguem oferir en **què ens basem per a afirmar o opinar de la manera que ho fem**. En aquest aspecte els criteris són raons que donen suport a les nostres afirmacions.

Alguns **tipus de criteris** a què apel·lem són : estàndards, lleis, normes, direccions, preceptes, limits, condicions, paràmetres, convencions, regularitats, definicions, propòsits, evidències fàctiques, observacions, ...

Els criteris permeten: Clarificar, comparar, avaluar, classificar, argumentar, justificar...

Pensament crític

És autocorrectiu

La diferència entre la recerca i altres pràctiques és que la recerca ha de ser una pràctica autocorrectiva, és a dir **fallible**. Com a precepte metodològic, l'autocorrecció és d'importància vital al camp educatiu. Fa possible l'autoregulació i la flexibilitat per aprendre de l'error.

Això implica convertir la classe en una comunitat de recerca on cada afirmació, assumpció o inferència està subjecta a qüestionament. Individualment consisteix a internalitzar les diverses passes que es donen en la deliberació conjunta.

Quan cada membre ha interioritzat aquestes passes, cada participant autocorrectiu del seu propi pensament, comença a pensar per si mateix i independentment del consens de la comunitat. (Vigotsky)

Pensament crític

És sensible al context

El pensament crític en aquest sentit és descendent de la consciència d'Aristòtil sobre la **necessitat d'examinar les situacions individuals en els seus termes propis i no forçar-les a entrar en regles generals**. Això vol dir que el pensament crític és hostil a estereotipar i, per tant, als prejudicis derivats dels estereotipus.

Matthew Lipman reconeix en aquest punt l'aliança entre **pensament crític i lògica informal** en tant que aquesta tracta amb raonaments que no tenen conclusions necessàries (deductives), sinó merament probables (inductives, basades en l'experiència)

Pensament multidimensional: pensament crític, creatiu i curós (*caring*)

Segons Matthew Lipman el pensament crític no pot ser un pensament només regulat per criteris, a més ha de ser crític d'ell mateix, conscient de la seva fal·libilitat, autocorrectiu i ha de tenir en compte les condicions particulars a les quals s'aplica.

Per millorar la capacitat de pensar en educació, les dimensions més importants a cultivar són la **crítica** la **creativa** i la **curosa**.

Pensament creatiu

Capacitat de **descobrir i inventar**, de **desafiar** els criteris establerts, de **problematitzar i** anar més enllà davant d'una situació que crea perplexitat.

- Pensament **inventiu i amplificatiu**. Va més enllà de la informació donada.
 - La inducció, les analogies i les metàfores impulsen el nostre pensament més enllà de la informació donada.
 - Buscar contraexemples que puguin falsar una generalització. “Totes les fustes suren. Pot haver alguna fusta que no suri?”
 - Les hipòtesis també representen un pensament ampliat. Ens fa predir davant situacions complexes en lloc de quedar-nos en les uniformitats dels fenòmens.

Pensament curós / *Caring thinking*

La dimensió valorativa del pensament. Capacitat d'apreciar i donar **importància** al que es considera important.

Alguns trets:

- Pensament **actiu**. Intenta **preservar** allò que **aprecia**.
- Pensament **valoratiu**. Si el pensament no conté **valoració** o avaluació, s'ocupa dels temes als que s'aplica de manera indiferent, apàtica i sense cura.
- Pensament **empàtic**. Es posa en la situació de l'altre i experimenta les seves emocions i interessos com si fossin propis.

Fomentar el pensament crític a través del diàleg

Millorar el pensament i el pensament crític implica pràctica.

A través del llenguatge i del diàleg a l'aula el podem potenciar.

Pensar y dialogar de manera disciplinada i respectuosa inclou un ampli nombre de moviments intel·lectuals que, amb una **pràctica autocorrectiva** i continuada, poden esdevenir **habilitats de pensament i d'acció**:

Arribar a conclusions ben fonamentades, usar criteris, detectar fal·làcies, reconèixer el que és valuós, distingir el que és rellevant i pertinent de que no és, **modificar els propis punts de vista** davant d'evidències que els contradiguin, buscar relacions entre causes i efectes, construir hipòtesis, anticipar conseqüències, etc.

El diàleg com a recerca

Requereix crear un clima de cooperació y respecte mutu on l'alumnat pugui indagar, criticar, examinar, considerar alternatives i en definitiva, raonar conjuntament en lloc de recórrer a l'arbitrarietat o l'agressivitat verbal.

No tots els diàlegs són formes de recerca.

Podem dialogar sense escoltar l'altre i només estar interessats en el nostre punt de vista.

Podem simplement intercanviar informació o opinions, sense haver de donar raons dels nostres punts de vista.

El diàleg, entès com a recerca, genera reflexió. Pensant i parlant construïm coneixement, aclarim conceptes, plantegem dubtes, aportem raons, avaluem les raons, ens plantegem les implicacions dels nostres pensaments i accions...

El diàleg com a recerca

Entès com a recerca, el diàleg **no busca convèncer ni persuadir.**

Busca **clarificar el pensament**, desfer ambigüitats, fer hipòtesis, conceptualitzar, argumentar, cercar alternatives...

El diàleg organitzat **permet expressar-se, comprendre i desenvolupar certes habilitats:** parlar, escoltar, raonar, tenir en compte diferents punts de vista...

Alguns trets del diàleg quan pren la forma d'una recerca

- REFLEXIONAR SOBRE QÜESTIONS METACOGNITIVES
- USAR CRITERS, ESPECIALMENT DE RAONAMENT
- AVANÇAR MITJANÇANT PREGUNTES
- CERCAR IMPARCIALITAT
- CERCAR COMPRENSIÓ
- INVESTIGAR SOBRE EL SIGNIFICAT DELS FETS
- CULTIVAR LA RAONABILITAT

Alguns trets del diàleg quan pren la forma d'una recerca

REFLEXIONAR SOBRE QÜESTIONS METACOGNITIVES

Qüestions que plantegen les condicions de validesa d' un discurs -sigui cognitiu, estètic, ètic...- *Com sabem que una afirmació és veritat? Quin és el límit de la nostra acció sobre la naturalesa? Quina diferència hi ha entre saber i creure?*

USAR CRITERIS

Els criteris són normes que s'usen per fer determinades observacions: classificacions, comparacions, judicis de valors, etc. *Quin criteri serveix per distingir el que és bo i el que no? Com podem constatar que en Joan ha millorat la seva autonomia? Què tindrem en compte per saber si A pertany al grup dels B?*

Alguns trets del diàleg quan pren la forma d'una recerca

AVANÇAR MITJANÇANT PREGUNTES

Les preguntes mantenen oberta la recerca. Les preguntes que estimulen el pensament crític ajuden a descobrir les condicions de les seves possibles respostes: *Què tindrem en compte per saber si A és millor que B?*

CERCAR IMPARCIALITAT

Tenir en compte tots els punts de vista. Tots els membres tenen veu en el diàleg que avança cap a on la recerca porti. En aquest sentit, cal centrar-se en les idees i no en les persones. Fal·lècies ad hominem: *“Deu ser fals perquè ho ha dit X”, “Segur que és com diu en Joan, sempre té raó”, “L’escola funciona molt bé perquè tothom ho diu”*

Alguns trets del diàleg quan pren la forma d'una recerca

CULTIVAR LA RAONABILITAT

Adquirir una actitud més atenta enfront de les pròpies raons i les dels altres; ser més dialogant i capaç de canviar d'opinió quan calgui. Donar i avaluar raons. Argumentar, analitzar la consistència en un raonament.

En què et bases per dir, creure, suposar...?

Pots justificar el que dius?

(raonable vs. racional -lògica formal, fórmula matemàtica, deducció...-)

CERCAR COMPRESIÓ

Anar d'allò que és un cas particular a un coneixement més general. Cercar regularitats, normes, definicions. *Què tenen en comú aquests aquests casos?*

Podem trobar una causa que expliqui les diferències?

Alguns trets del diàleg quan pren la forma d'una recerca

INVESTIGAR SOBRE EL SIGNIFICAT DELS FETS

No només descriure, classificar o explicar els fets, sinó també investigar les seves condicions, les seves conseqüències, les valoracions que en fem i les seves possibles modificacions.

- Què dona per suposat l'afirmació...?*
- Quines implicacions té defensar aquesta idea?*
- En una situació diferent, mantindries aquest punt de vista?*
- En quin context aquesta afirmació seria falsa, inadequada...?*

Paper de la persona que condueix el diàleg. Algunes recomanacions

- **Aconseguir que els membres del grup expressin els seus punts de vista**
Què t'ha cridat l'atenció? Què et sorprèn...? ¿Us ha passat alguna vegada que...? ¿Per què creus que...? Algú té un punt de vista diferent?
- Vetlla perquè **cada punt de vista sigui respectat** i pres seriosament. Valors ètics.
- **Adreçar la pregunta a la persona no a l'objecte** de deliberació:
Quina experiència tens sobre aquest punt? Si la circumstància fos diferent, continuaries mantenint aquest punt de vista?...

Paper de la persona que condueix el diàleg. Algunes recomanacions

- **Relacionar unes idees amb les altres i afavorir la construcció.**
Algú té una idea o una experiència diferent? Què veieu que tenen en comú o de diferent aquests punts de vista?
- **Fer síntesis parcials.** Ajuda a no divagar, a donar importància al procés i a la construcció que estem fent.
Anotar conceptes importants a la pissarra. Recollir algunes línies argumentatives fins al moment. *“Hem dit que els drets tenen en comú... i hem posat alguns exemples...”*
- **Té en compte el tipus de preguntes.** Que provoquin fonamentació i no només opinió, que estimulin un pensament crític, creatiu i curós.

Algunes actituds importants per al diàleg com a recerca

- Disposició crítica vers les afirmacions poc o gens fonamentades
- Actitud creativa per cercar solucions i explicacions alternatives
- Preocupar-se de cooperar en la descoberta i no perquè les opinions d'uns triomfin sobre les dels altres.
- Avançar a partir de l'error.
- Disposició a raonar les pròpies opinions
- Demanar raons als altres

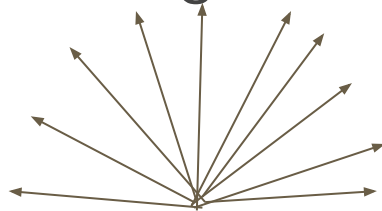
A què ens ajuden les bones preguntes?

A exercitar i desenvolupar habilitats de pensament i pensament crític

- Relacionar i organitzar les idees, els fets: classificar, trobar causes i efectes, mitjans i fins...
- Comparar, trobar semblances i diferències
- Conceptualitzar, definir, classificar, exemplificar, clarificar conceptes
- Raonar, argumentar
- Inferir, treure conclusions
- Cercar alternatives, trobar solucions
- Fer prediccions
- Fer hipòtesis
- Avaluar i valorar: usar criteris
- Imaginar
- Usar criteris
- Suposar i Detectar supòsits
- Seleccionar informació pertinent

Qui pregunta?

- En un principi, el o la mestre/a, jugant un paper de modelatge.
- Poc a poc, però, ha de procurar que la situació de "ventall" de forma biunívoca, es vagi convertint en una "estrella" on les preguntes i respostes siguin múltiples i en direccions variades

Exemples de preguntes que fomenten el pensament crític

- Què et fa pensar que...?
- En què et bases per dir que...?
- Creus que... és una bona raó?
- Per què creus que la teva raó és millor que la de...?
- Podríem trobar una altra explicació?
- Què passaria si...?
- Si A és veritat, alesthores què passarà si...?
- Això que dius és un fet o una opinió?
- Com podem classificar?
- Què creus que passa per dins?

Exemples de preguntes que fomenten el pensament crític

- Què tindrem en compte per saber si ho hem fet bé?
- Com ho podem millorar?
- Què dóna per suposat dir...?
- Què se'n segueix d'afirmar...?
- Sempre que diem... volem dir el mateix?
- Què tenen en comú tots aquests exemples?
- Quan dius..., què vols dir?
- Podries posar un exemple del que entens per...?
- Pots definir el terme que acabes d'usar?
- Com podem saber quins punts són els importants?
- Què tens en compte per dir que A és millor que B?
- En quin sentit A és diferent de B?

Referències

- Lipman M. *Thinking in Education*, Cambridge University Press, N.Y. 1991.
A les pàgines.101-113, l'autor fa un recorregut de l'evolució de l'anomenat "pensament crític" en educació.
- M. Lipman. *Filosofia a l'escola*. Cap.VIII "Conduir una discussió filosòfica". Eumo Ed. 2a Ed (2019)
- M. Lipman. *El lugar del pensamiento en la educación*. Ed. Octaedro. Barcelona (2016)
- Paul Black, *Pedagogy. Learning and Assessment Practices*. King's College London. 2016
Sobre el diàleg interactiu i la reflexió crítica en què el professorat ha d'implicar l'alumnat perquè pugui autoregular-se i millorar el seu treball.
- Conxita Màrquez. [Preguntes Investigables](#). L'activitat científica escolar a infantil i primària.
Preparem un congrés de ciències. Santa Coloma, novembre 2016
- [Manuela Gómez. Preguntes per fomentar un pensament crític](#)
- Maite Sbert, Maribel Pomar i Irene de Puig. [Per què és interessant fer preguntes](#). Butlletí de Filosofia 3/18. 2000
- Neus Sanmartí, *Avaluar i aprendre: un únic procés*. Octaedro Editorial. Barcelona 2019